

CE DĂ VIAȚĂ MORȚII? CÂTEVA PRECIZĂRI DE TERMINOLOGIE BIBLICĂ

Pr. Conf. Univ. Dr. Constantin JINGA
UNIVERSITATEA DE VEST – TIMIȘOARA

„Death is the scandal of reason [...] Reason cannot exculpate itself of this scandal. It can only try a cover-up.”¹
Zygmunt Bauman

ABSTRACT: Remembering the *#colectiv* tragedy (Bucharest, 10/30/2015), recorded as the most significant confrontation of the post 1989 Romanian society with the phenomenon of death, and recalling the public opinion’s reaction of that time regarding the involvement therein of the Romanian Orthodox Church, the present essay is examining the changes occurred in the attitude of the contemporary Romanian towards the death and the dying, highlighting the state of ambiguity in which it is found, in the absence of an assumed religious support. Next, after some clarifications of a liturgical order, the author is analyzing semantically a couple of elements of biblical vocabulary that could provide the necessary clarifications for a better “management” of the death and the dying. As a matter of fact, death can be full of life, in the end.

Keywords: *death and dying; biblical hebrew vocabulary; biblical semantics; biblical theology; #colectiv; Romanian society; Romanian social media; religion and secular society; changes in attitude; secularism; life after death.*

30 octombrie 2015, București, România, *#colectiv*: 64 de morți, dintre care 26 *in situ*. 186 răniți, dintre care 146 au avut nevoie de spitalizare.

1 și 3 noiembrie 2015, București, România: în jur de 20.000 de oameni participă la mitinguri în Piața Victoriei. Organizate inițial pentru comemorarea victimelor de la *#colectiv*, acestea se transformă

¹ Z. Bauman, *Survival as a Social Construct*, în rev. „Theory, Culture & Society”, February 1992, vol. 9 nr. 1, p. 1

în proteste la adresa autorităților. Protestele se extind în toată țara și durează cca. o săptămână. În câteva zile, primul ministru își dă demisia. În presă și în *social media* se vorbește despre „Revoluția #colectiv”, ca despre o mișcare socială de protest generată de reacția defectuoasă a autorităților la această tragedie, o mișcare socială îndreptată împotriva corupției din țară. Pentru prima oară în istoria postdecembristă a României, protestele vizează, de această dată, și Biserica Ortodoxă Română, care este incriminată, între altele, pentru lipsa de reacție la incendiul de la #colectiv.

Nici în perioada imediat următoare, nici ulterior, nimeni nu a putut preciza ce însemna această lipsă de reacție. Pr.Vasile Bîrlean, preot militar în cadrul ISU București-Ilfov, a însoțit echipele de pompieri care au intervenit în noaptea aceea. Din declarațiile acestuia și ale mai multor martori oculari a rezultat că preotul s-a rugat la fața locului pentru cei deja decedați și a acordat asistență salvatorilor. Ulterior, preotul a acordat asistență și familiilor unora dintre victime, la solicitarea acestora. Informațiile referitoare la prezența Pr.Vasile Bîrlean și la implicarea directă a acestuia în acțiunile de salvare de la #colectiv au apărut în *mass media* abia la câteva zile după eveniment². Pe data de 1 noiembrie 2015, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Daniel, a adresat un mesaj de compasiune intitulat *Să unim rugăciunea cu fapta milostivă pentru toți cei aflați în suferință!*, pentru familiile, rudele, prietenii și cunoscuții celor decedați sau aflați în spitale. Înalțul prelat a făcut apel la solidaritate, solicitând ca parohiile din București „să ajute spiritual și material familiile îndoliate și familiile celor aflați în spitale”. De asemenea, a făcut un apel pentru donare de sânge spre salvarea vieții celor aflați în terapie³. Apelurile patriarhului au fost urmate de fapte concrete, din partea multor oameni din întreaga țară. Portalurile de știri și *social media* au redat această

² Vezi de exemplu portalul de știri „Evenimentul zilei” [www.evz.ro], joi, 05 noiembrie 2015: <http://www.evz.ro/noaptea-ingerilor-marturia-duhovnicului-care-a-rostit-primele-rugaciuni-la-capataiul-mortilor-de-la-colectiv-parintele-vasile-pompierii-plangeau-langa-trupurile-arse-a-cincea-zi-de-doliu-exclusiv-premium.html>

³ *Mesaj de compasiune și apel la solidaritate în urma incendiului de la Clubul Colectiv din Capitală*, Agenția de știri „[Basilica.ro](http://www.basilica.ro)”, 01.11.2015, [<http://basilica.ro/mesaj-de-compasiune-si-apel-la-solidaritate-in-urma-incendiului-de-la-clubul-colectiv-din-capitala/>]

intervenție ca pe o „reacție nervoasă”⁴ și au ignorat aproape în totalitate gesturile de solidaritate ale celor care au răspuns la apel. La foarte scurt timp după eveniment, pe data de 02 noiembrie 2015, deci înainte ca protestele din București să fi luat amploare, Înaltpreasfințitul Părinte Ioan, Mitropolitul Banatului, împreună cu un sobor de preoți și diaconi, dar și cu foarte mulți tineri timișoreni, oficia la Catedrala Mitropolitană din Timișoara o slujbă de pomenire pentru cei decedați în urma incendiului din clubul *#colectiv*. Inițiativa de la Timișoara a fost reflectată de către mediile de informare bisericești, dar nu s-a bucurat de atenție în *social media*, unde știrea a fost fie ignorată, fie difuzată mai degrabă trunchiat⁵.

Evenimentul de la clubul *#colectiv* a fost calificat ca fiind „cel mai grav incendiu din România dintr-un club de noapte și cel mai grav accident din țară de după anul 1989”⁶. Cu alte cuvinte, a fost momentul când societatea românească a cunoscut cea mai semnificativă confruntare colectivă cu fenomenul morții, de după Decembrie 1989. Din acest motiv, considerăm că modul cum a fost abordată problematica fenomenului și rolul atribuit Bisericii în cadrul acestuia sunt deosebit de interesant de analizat și relevante în privința modificărilor de atitudine ale omului contemporan față de moarte.

Cum o parte însemnată din societatea românească a vremii a apreciat că prestația Pr. Vasile Bîrlean și a Bisericii Ortodoxe Române în general au fost nesatisfăcătoare, dincolo de aspectele și de discuțiile politice din jurul „Revoluției *#colectiv*”, am putea să ne punem întrebarea: „ce anume ar fi fost de dorit să facă Pr. Vasile Bîrlean sau oricare alt preot, în situația dată?”

În mod evident, inclusiv în societatea românească de azi moartea este percepută ca o traumă. Formulând problema în acești termeni, așteptarea firească ar fi ca persoana care acordă sprijin să conducă înspre vindecarea de traumă și depășirea traumei sau, în anumite cazuri, înspre cultivarea capacităților necesare pentru a trăi cu

⁴ Vezi de exemplu *Reacție nervoasă a Patriarhului Daniel, în cazul Colectiv*, „Antena 3.ro”, 03.11.2015, 15:13 [http://www.antena3.ro/actualitate/religie/patriarhul-daniel-club-colectiv-reactie-322351.html]

⁵ Agenția de știri „Basilica.ro”, [http://basilica.ro/mitropolitul-banatului-a-oficiat-o-slujba-de-pomenire-pentru-victimele-tragediei-din-bucuresti/]

⁶ *Cronologia exploziilor soldate cu victime multiple în România*, Agenția Națională de Presă „Agerpres” sâmbătă, 31 Oct 2015, 01:34 [http://www.agerpres.ro/flux-documentare/2015/10/31/cronologia-exploziilor-soldate-cu-victime-multiple-in-romania-01-34-08]

trauma. Dar, cum aici vorbim despre moarte, problema este de reformulat în acești termeni: persoana care acordă sprijin ar trebui să conducă înspre vindecarea de moarte și depășirea morții sau, în anumite cazuri, înspre cultivarea capacităților necesare pentru a trăi cu moartea. Dar moartea este o „traumă” de care niciun om nu se poate vindeca. Moartea este un dat al existenței noastre, o realitate inevitabilă. Mai mult decât atât, de vreme ce survine ca un aspect al normalității noastre mundane, manifestându-se ca un continuum firesc, abia dacă am putea-o considera ca pe un accident. Așadar, cum putem oare să ne vindecăm de moarte? Cum putem oare să o depășim? Cum putem să trăim cu ea?

Confuzia în care ne regăsim nu a devenit specifică doar societății românești contemporane. Ea a fost constatată și atent analizată de-a lungul timpului, de către sociologi și nu numai, în cazul mai multor societăți occidentale. Atitudinea față de moarte și dinamica acesteia este considerată a fi, în majoritatea studiilor de specialitate, ca un indice important al secularizării unei societăți. Omul contemporan ieșit din orizontul religios întâmpină dificultăți majore în a se raporta la fenomenul morții. Așa după cum s-a observat în repetate rânduri, asumarea unor idei, concepții și practici religioase ofereau omului de odinioară fundamentele necesare pentru a putea chivernisi moartea. Cercetători precum Philip A. Mellor și Chris Shilling notează ca un bun exemplu în acest sens, chiar întreg arealul cultural și cultural creștin unde, indiferent de confesiune, asumarea unor practici religioase reflectând o teologie a morții și a învierii cu privire la Dumnezeu care se întrupează, devine om, moare și apoi învie, îi permite omului să-și înțeleagă și să-și depășească limitările trupului⁷. Pe de altă parte, într-un studiu fundamental⁸ publicat în anul 1992, Zygmunt Bauman observa că într-o societate în care existența lui Dumnezeu este trecută pe ultimul plan al preocupărilor curente, contextualizarea morții se face în termeni de „*policy of self-care*” și în termeni medicali. Cu alte cuvinte, căutăm să luptăm împotriva ultimei limitări a corpului nostru (moartea), dezvoltându-ne obsesia pentru sănătate, în ideea că anxietatea de a fi sănătos și „medicalizarea morții” alungă frica de moarte. Bauman observă că azi nu se mai

⁷ P. A. Mellor, Chris Shilling, *Modernity, self-identity and the sequestration of death*, în rev. „Sociology”, August 1993, vol. 27, nr.3, pp. 424-425

⁸ Z. Bauman, *Survival as a Social Construct*, în rev. „Theory, Culture & Society”, February 1992, vol. 9, nr. 1, pp. 1-36

moare de bătrânețe, ci din cauze private care sunt caracterizate ca „boli”. De exemplu, dacă o persoană moare la vârsta de 125 de ani, legea cere ca un medic să declare decesul și să completeze un act care să indice cauza morții. Medicul nu va considera bătrânețea ca fiind o cauză a morții, ci va consemna în actul său o listă întregă de afecțiuni. În felul acesta, arată Bauman, moartea este refuzată ca fenomen ontologic, este izolată în zona actului medical și este privită ca o traumă. Rezultă, de aici, o preocupare intensă în sensul eliminării cauzelor morții, care sunt identificate tot în termeni medicali: de vreme ce omul moare din cauza bolilor, înseamnă că este de folos să trăim o viață sănătoasă, departe de vicii, să facem sport, etc. În acest context, observă Bauman, pentru omul care trăiește sănătos, dar consideră că asumarea unui crez religios este lipsită de importanță, moartea survine ca o eroare, ca un accident sau ca o nedreptate. Pentru el, ritualul funerar religios își pierde din semnificație, pentru că un asemenea ritual abordează moartea în termeni diferiți și ca atare nu-i mai satisface așteptările. Ritualul religios, notează Bauman, se prezintă doar într-un plan secund ca un demers paleativ-terapeutic. Dacă omul contemporan încearcă în fel și chip să nege sau cel puțin să refuze realitatea morții, ritualul religios are ca premisă tocmai acceptarea acesteia. În esență, ritualul religios funebru este mai degrabă un gest psihopomp, iar valoarea lui este una nu atât enunțiativă, cât performativă⁹.

Mellor și Shilling analizează și ei în acest context, ca simptom al secularizării, eforturile personalului clerical (în sens larg) și presiunile exercitate asupra acestuia de a recupera această distanță, prin abordarea unor demersuri paleative cu privire la aparținători, majoritatea împrumutate din diverse orientări ale psihoterapiei¹⁰.

Ceea ce nu face, desigur, decât să sporească încă și mai mult confuzia în care ne regăsim. Tot nu am putea preciza ce anume ar fi fost de dorit să facă Pr. Vasile Bîrlean sau oricare alt preot, în situația dată. Misiunea lui primă, în situația unui deces, este aceea de a se ruga pentru sufletul celui răposat, împlinind prin aceasta un ritual religios.

Pentru omul contemporan ieșit din orizontul religios și pentru care existența lui Dumnezeu este lăsată în ultimul plan al

⁹ Vezi A. Scrima, *Funcția limbajului liturgic*, în vol. *Biserica liturgică*, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 318

¹⁰ P. A. Mellor, Chris Shilling, *Op. cit.*, pp. 411-431

preocupărilor, gestul preotului de a săvârși o slujbă religioasă la căpătâiul unei persoane decedate ține de derizoriu. Pentru omul religios, gestul preotului reprezintă încredințarea că întotdeauna există o soluție. Atitudinea celui dintâi este izvorâtă dintr-o anxietate alimentată tocmai de faptul că, în ciuda eforturilor de a o nega, de a o amâna, de o ascunde sub cearșafurile de spital, totuși moartea și-a manifestat din nou existența. Faptul că existența morții nu poate fi nici negată, nici evitată adaugă anxietății și o profundă frustrare, determinând astfel ca raportarea la moarte să ia forma unei reacții de răspuns substitutiv și deci incomplet, incoerent și în consecință parțial neautentic. De aceea este probabil că nu vom afla niciodată răspunsul la întrebarea „ce anume ar fi fost de dorit să facă Pr. Vasile Bîrlean sau oricare alt preot?”

Atitudinea celui de al doilea este întemeiată pe acceptarea mersului firesc al lucrurilor și pe buna învecinare cu datele fundamentale ale existenței. Dar buna învecinare cu datele fundamentale ale existenței este reglată tocmai prin asumarea ritualului. Acesta, ritualul, pornește de la realitatea imediată, o traduce într-un limbaj liturgic și, fără a căuta neapărat să se adapteze perfect mentalităților umane, conferă performativ realității mundane puterea revelatoare a simbolului religios¹¹. Cu alte cuvinte, ritualul pornește întotdeauna de la o realitate fizică dată, pe care o acceptă ca atare, într-o deplină conștientizare a faptului că realitățile fizice își păstrează caracteristicile și funcționalitatea lor de elemente ale naturii, indiferent de semnificația pe care le-o atribuim noi. Într-un context religios, realitățile fizice sunt privite, după cum arată Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, ca „mijloace materiale” care, transpuse în limbaj liturgic, exprimă „concret adevărurile și ideile religioase și abstracte” și de aceea în jargonul de specialitate ele sunt denumite „simboluri naturale”¹². Așa după cum bine observa John Hagbood, limbajul și cultura au capacitatea de a condiționa natura, dar nu au puterea și, de altfel, nici intenționalitatea de a modifica proprietățile fizice sau

¹¹ Andre Scrima, *Op. cit.*, p. 318

¹² E. Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, pp. 634 sq.

sensul elementelor naturii¹³. Deci limbajul liturgic nu se va preocupa să desemneze moartea ca „traumă”, ci va porni de la realitatea faptului că moartea înseamnă sfârșitul vieții pământești.

Un bun exemplu în acest sens l-ar putea constitui vinul și uleiul folosite în cadrul slujbei de înmormântare specifice arealului creștin ortodox. Aceste materii se pun îndeolaltă într-o sticlă. La un moment dat în timpul serviciului religios, preotul toarnă conținutul sticlei peste trupul celui răposat, înainte ca acesta să fie pus în mormânt. Concomitent cu acest gest, preotul rostește un citat din Cartea Psalmilor: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți; spăla-mă-vei și mai vârtos decât zăpada mă voi albi” (Psalm 50:8)¹⁴. Amestecul acesta de vin și de untdelemn poartă denumirea de „paos/paus” și evocă substanțele arome pe care femeile mironosițe le-au purtat la mormântul lui Iisus Hristos. Totodată, prin însoțirea gestului cu referința la Psalmul 50:8, stropirea cu vin și cu ulei mai simbolizează și spălarea rituală, curățirea de păcate și trecerea cu ajutorul harului dumnezeiesc, de la viața trupească la viața cea veșnică¹⁵. Această trecere este exprimată chiar cu ajutorul proprietăților fizice ale celor două materii: atunci când sticla este agitată, vinul și uleiul tind să se amestece – fapt ce reprezintă amestecul dintre suflet și trup, specific vieții pământești; dar, de îndată ce sticla este lăsată în liniște, cele două materii se separă. Datorită densității lor diferite, vinul va tinde să se decanteze, iar uleiul se va ridica la suprafață, astfel încât după un interval de timp, cele două lichide vor fi complet separate, descriind prin aceasta felul cum trupul, simbolizat prin vin, se întoarce la cele din care a fost alcătuit, iar sufletul, simbolizat prin ulei, merge „acolo de unde ființă și-a luat”¹⁶.

Avem de a face, în cele descrise mai sus, cu un veritabil act de comunicare întemeiat pe proprietățile fizico-chimice ale elementelor componente, care devin parte semnificantă într-un limbaj simbolic. Remarcăm astfel faptul că mijloacele materiale utilizate în cult constituie un adevărat lexic teologic, analog actelor de comunicare

¹³ Vezi J. Hagbood, *The Sacramentality of the natural world*, în vol. David Brown și Ann Leades (ed.), *Sense of the Sacramental. Movement and measure in art and music, place and time*, SPCK, London, 1995, pp. 22-23

¹⁴ „Rânduiala Însmormântării”, în *Molitfelnic*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 200

¹⁵ E. Braniște, *Op. cit.*, pp. 635, 638.

¹⁶ Din „Rugăciune pentru cel ce se luptă cu moartea”, în *Molitfelnic*, ed. cit., p. 149

lingvistice. La o privire mai atentă, constatăm că și vocabularul folosit aici poate fi analizat la rândul-i din aceeași perspectivă. Lucrurile devin încă și mai lămuritoare, dacă alegem spre studiu termeni preluați din limbajul biblic. În aceste situații, simpla studiere a semnificațiilor unui termen poate facilita înțelegerea unei realități în dimensiunile ei fundamentale. Iar terminologia biblică, în special cea de sorginte ebraică, se vedește a fi cu atât mai interesantă cu cât, aici, aproape fiecare cuvânt în parte nu doar indică o realitate, ci o descrie și chiar dezvăluie povestea realității pe care o desemnează, aducând în discuție lămuririle necesare pentru o cât mai limpede chivernisire a morții, în perspectiva vieții.

Chiar dacă nu par a vorbi în mod explicit despre viața de apoi și despre sfârșitul vieții de aici, cărțile Vechiului Testament se referă la moarte printr-o multitudine de termeni distincți, fiecare referindu-se la o modalitate anume de a muri sau la un stadiu al morții. Terminologia biblică desemnează așadar felurile și stadiile morții. În cele ce urmează vom selecta doar câteva exemple din multitudinea de lexeme folosite în Scripturile ebraice pe care, fără pretenția de a fi exhaustivi, le vom trece în revistă¹⁷.

MaWeTh [מָוֶת], termenul generic pentru a desemna „moartea”, este un substantiv comun, atunci când se referă la ideea de moarte sau la ținutul morților. Prin personificare, poate deveni substantiv propriu.

¹⁷ Pentru explicarea vocabularului biblic ebraic am utilizat mai multe dicționare, lexicoane și enciclopedii. Pentru a facilita parcurgerea textului, vom indica aici doar o parte dintre acestea fără a le mai menționa pentru fiecare termen în parte: F. Brown, S.R. Driver, C. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* based on the lexicon of William Gesenius Edited by Richard Whitaker, Princeton Theological Seminary, Houghton, Mifflin and Company, 1906. L. Koehler, W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, vol. I-IV+V, trad. engl. M.E.J. Richardson, Brill, Leiden, 1994-2000; E.Jenni, C. Westermann, *Theological Lexicon of the Old Testament*, vol. 1-3, Trad. engl. Mark E. Biddle, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 1997. ***, *Dicționar Enciclopedic de Iudaism*, trad. Viviane Prager, C. Litman, Țicu Goldstein, Editura Hasefer, București, 2000. W. Baker, D.R.E., Eugene Carpenter, Ph.D., *The Complete Word study dictionary of the Old Testament*, AMG Publishers, 2003. J. Eisenberg, Ellen Scolnic, *Dictionary of Jewish Words*, The Jewish Publication Society Philadelphia, 2006/5766. Al. A. Fischer, *Tod und Jenseits im Alten Orient und im Alten Testament. Eine Reise durch antike Vorstellungen und Textwelten* (Studien zu Kirche und Israel, Neue Folge, 7, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2014

MaWeTh desemnează moartea ca atare, dar și starea celui mort, fie acesta om sau animal, precum și tărâmul celor morți; lexemul provine din forma verbală *MuTh/MoTh* [מוֹת], „moare”. Prima ocurență a acestei forme verbale se regăsește la Facerea 2:17, unde sunt redată cuvintele ce formulează a doua parte din porunca lui Dumnezeu pentru Adam: „Iar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci, în ziua în care vei mânca din el, *vei muri* [ebr., מוֹת] negreșit!” Această ocurență indică faptul că moartea nu apare în parcursul spiritual al omului ca un aspect natural al acestuia, ci mai degrabă ca o consecință a încălcării de către om a voinței lui Dumnezeu, fiind strâns legată de păcatul adamic în general și de păcatul fiecărui om în parte, în special¹⁸. Verbul *MuTh/MoTh* [מוֹת] va desemna fie acțiunea de a muri, dar și pe aceea de a ucide sau de a executa pe cineva. La forma de participiu prezent, cuvântul se referă la o persoană muribundă (Facerea 20:3) sau la un cadavru (Deuteronom 25:5). De asemenea, el se poate referi atât la oameni, cât și la animale sau chiar la națiuni întregi (Amos 2:2).

Termenul este descris și precizat la Facerea 3:19: „În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea ta, până *te vei întoarce în pământul* din care ești luat; căci pământ ești și *în pământ te vei întoarce*.” Interesant că, în versiunea ebraică, pentru termenul tradus în limba română prin „pământ” se utilizează două lexeme diferite: (1) „*te vei întoarce în pământul* [הָאֲדָמָה, *aDaMaH*] din care ești luat”; (2) „căci *pământ* [רֶפֶא, *aPHaR*] ești și *în pământ* [רֶפֶא, *aPHaR*] *te vei întoarce*.” Între acestea, primul [הָאֲדָמָה, *aDaMaH*] se referă la „pământ” în sens larg și reia termenul utilizat în Facerea 2:7 pentru a indica generic originea materiei folosită de către Dumnezeu la crearea omului (pământul), pe când cel de al doilea [רֶפֶא, *aPHaR*] se referă mai degrabă la „țărână, praf, cenușă”, acesta reluând al doilea termen utilizat în Facerea 2:7 pentru a preciza materia propriu-zisă folosită de către Dumnezeu la crearea omului (țărână, ca parte, fragment luat din pământul înțeles ca un întreg)¹⁹.

Astfel, se arată că moartea presupune degradarea corpului fizic al omului și descompunerea acestuia, revenirea lui la starea amorfă, nediferențiată de dinaintea creației. De asemenea, se reiterează

¹⁸ Vezi Proverbe 5:23; 10:21; Înțelepciunea lui Solomon 1:13; Romani 5:12, 17; 7:2; 2 Corinteni 3:7, ș.a..

¹⁹ În versiunea ebraică, la Facerea 2:7 se arată că Dumnezeu creează omul folosind [רֶפֶא מִטָּחַן הָאֲדָמָה], „țărână din pământ”.

faptul că moartea este consecința directă a păcatului și, ca atare, că își are originea în păcat. Păcatul, în general vorbind, presupune ștergerea diferențelor, lipsa sensului, disoluția și amestecul total, revenirea la starea de „nevăzut și netocmit / netocmit și gol” (Facerea 1:2) specifică adâncurilor primordiale. Cu alte cuvinte, păcatul presupune o moarte spirituală, care precede moartea trupească și conduce pe cale de consecință către aceasta. Iar moartea, fie ea sprituală sau trupească, presupune în esență disoluția, ștergerea diferențelor particularizante și dezintegrarea. Astfel, prin acțiunea și prin efectele lor, păcatul și moartea se vădesc a fi aproape sinonime.

Observăm deci că termenul are, pe lângă valoarea lui semantică, și implicații spirituale. Astfel, într-un plan simbolic, semnificațiile cuvântului se diseminează fie în jurul ideii de trecere înspre apele care simbolizează haosul, nimicul originar, fie în jurul ideii de stabilitate și de putere conferite prin efortul de raportare temeinică la Dumnezeu. Cu alte cuvinte, conștiința biblică pare a sugera că putem vorbi despre două instanțe diferite ale morții: una pozitivă și o alta negativă. Deci, simplu spus, moartea poate să fie un eveniment pozitiv sau un eveniment negativ, în funcție priceperea omului de a-și chivernisi acest moment²⁰. Moartea rămâne, în ultimă instanță, un fel de mister. În fapt, moartea este poate singura experiență umană, pe care nu ne pricepem să o împărtășim defel.

Pornind de la această premisă, precum și de la faptul că, antropologic vorbind, omul este conceput în Biblie ca un întreg, ca un tot unitar care constă din suflet și din trup, lexicul biblic distinge mai multe instanțe ale morții. Ca atare, moartea este desemnată prin termeni uneori dificil de tradus în alte limbi, precum:

1. [גַּוְוָה, *GaWa*] „moare = își dă suflarea” (Facerea 6:17b, ș.a.). Versiunea în limba română a versetului este: „Și iată Eu voi aduce asupra pământului potop de apă, ca să pierd tot trupul de sub cer, în care este suflu de viață, și tot ce este pe pământ va pieri.” În textul ebraic, pentru „suflu de viață” se folosește [רוּחַ חַיִּים, *RuAh*]

²⁰ Cf. Al. Heidel, *Death and the Afterlife in the OT*,” in *The Gilgamesh Epic*, University of Chicago, 1949, p. 60; *Ancient Hebrew Lexicon Definitions* [<http://www.ancient-hebrew.org/ahlb/mem.html>]. Vezi și N. J. Tromp, *Primitive Conceptions of Death and the Nether World in the Old Testament*, Biblical Institute Press, col. „Biblica et Orientalia” 21, Roma, 1969.

HaIM], iar pentru „va pieri” se folosește [גַּוַּו, *GaWa*]. Paralelismul dintre „a fi viu” = „a avea suflu de viață” și „a muri” = „a-ți da suflul de viață” este evident. Din păcate, prin folosirea verbului „a pieri” ca soluție de traducere, nuanța aceasta deloc lipsită de importanță se pierde. Trebuie să remarcăm faptul că, în sintagma „suflu de viață”, textul ebraic folosește același termen care apare și la Facerea 1:2 pentru a desemna „Duhul lui Dumnezeu”: [רוּחַ, *RuAh*]. Astfel, pe cale logică se vedește că, de vreme ce „a fi viu” = „a avea suflu de viață”, unde „suflu de viață” = „Duhul lui Dumnezeu”, înseamnă că „a fi viu” = „a avea Duhul lui Dumnezeu”, adică „a fi în comuniune cu Dumnezeu”. În aceste condiții, de vreme ce „a muri” = „a-ți da suflul de viață”, rezultă că moartea presupune în esență ieșirea din starea de comuniune cu Dumnezeu și, concret, înseamnă ieșirea sufletului din trup.

2. [נָפַל, *NaPHaL*] „**moare = cade**” (Facerea 25:18 ș.a.). În versetul citat se spune despre urmașii lui Ismael că „au *căzut* [נָפַל, *NaPHaL*] înaintea tuturor fraților lor”. Termenul utilizat aici [נָפַל, *NaPHaL*] are semnificații multiple: el înseamnă în primul rând „a cădea” la pământ, în sens propriu, așa ca în Facerea 14:10 sau „a cădea” într-o groapă, așa ca în Ieșirea 21:33. Aceeași formă se folosește atât pentru oameni sau animale, cât și pentru obiecte. De asemenea, mai poate însemna și acțiunea unui om de a se prosterna în fața cuiva sau a ceva (2 Paralipomena 20:18). Dar, [נָפַל, *NaPHaL*] este folosit foarte des și pentru a desemna o moarte violentă, eventual chiar pe câmpul de luptă, așa ca în Judecători 5:27, de exemplu. Deci [נָפַל, *NaPHaL*] descrie cu precizie ce anume se întâmplă cu trupul, odată ce acesta este lipsit de sufletul său: trupul cade inert la pământ, asemenea unui obiect rămas fără nimic care să-l mai susțină. La modul cel mai propriu cu putință, acesta se alătură pământului din care a fost făcut, confirmând fizic cele arătate la Facerea 3:19.

3. [שָׁדַד, *ȘaDWD*] „**moare = se descompune**” (Judecători 5:27 ș.a.) Verbul exprimă acțiunea de a distruge, de a sfărâma în bucăți, de a descompune, de a risipi. Imaginea din Judecători 5:27b este cât se poate plastică: „unde a căzut, acolo a rămas zdrobit [שָׁדַד, *ȘaDWD*]” – se spune despre Sisera, care cade mort sub loviturile de ciocan ale Iaelei, femeia lui Heber Cheneul. Termenul mai este folosit și pentru a exprima acțiunea punitivă a lui Dumnezeu îndreptată fie împotriva israeliților care încalcă Legea (Ieremia 5:6; 10:20), fie

împotriva dușmanilor lui Israel (Isaia 15:1), care vor fi distruși, risipiți, împrăștiați. Observăm că și în acest caz ideea de moarte, înțeleasă aici ca „rispire, dezintegrare”, este strâns legată de ideea de încălcare a voii lui Dumnezeu sau de împotrivire față de aceasta. Mai precis, este legată de ideea de păcat, așa cum se arată fără echivoc în Proverbe 11:3b: „... strâmbătatea *prăpădește* [רַחֵץ, *ŞaDWD*] pe cei vicleni”. Înțelegem de aici faptul că trupul, desprins de sufletul său și căzut la pământ, lipsit de viață, începe să se dezintegreze, să se descompună în elemente. Câtă vreme nu mai este nimic care să asigure coeziunea părților componente, acestea vor tinde să se desprindă unele de altele, iar întregul pe care îl constituia odinioară ființa umană se risipește.

4. [רַחֵץ / רַחֵץ, *ŞeOL*] „groapă, adânc, genune, crăpătură în pământ, mormânt” (Deuteronom 32:22) Acesta este un termen conex, asociat în paginile Sfintei Scripturi cu ideea de moarte. Cuvântul apare de cca. 65 de ori în paginile Vechiului Testament și de fiecare dată este asociat cu moartea. De aceea, cel mai adesea este tradus prin „groapă, mormânt”, ca de exemplu în Facerea 42:38. În unele limbi vernaculare mai apare ca sinonim pentru „moarte”, așa ca în Numeri 16:30, 33 sau 2 Regi 22:6, unde avem de a face cu o personificare, la fel ca în Avacum 2:5 sau Proverbe 7:27. De asemenea, *ŞeOL* [רַחֵץ / רַחֵץ] mai este utilizat și cu sensul de „tărâm al morților, iad”, ca în Osea 13:14, tărâm pe care Isaia îl aseamănă cu o vale foarte adâncă (Isaia 7:11). În toate cazurile, termenul indică un loc rezervat păcătoșilor, celor netăiați împrejur, celor fărădelege: Iezechiel 31:14-15; Psalm 16:10 (unde versiunea în limba română folosește chiar cuvântul „iad”), Proverbe 9:18, ș.a.²¹ Totuși, Dumnezeu are putere și asupra acestui tărâm sumbru (Amos 9:2; Psalm 138:8; Iov 11:8; Proverbe 15:11), drept pentru care, cel puțin după cele arătate în Cartea Psalmilor, sufletele aflate acolo încă mai nutresc o nădejde: „Dar Dumnezeu va izbăvi sufletul meu din mâna *iadului* [רַחֵץ / רַחֵץ, *ŞeOL*], când mă va apuca” (Psalm 48:16). *ŞeOL* [רַחֵץ / רַחֵץ] se vâdește a fi un spațiu caracterizat prin obscuritate dar, foarte interesant, nu și prin ignoranță. Aici, obscuritatea denotă mai degrabă incapacitatea sufletelor de a mai comunica între ele și, mai ales, totala absență a oricărei forme de libertate, ambele stări fiind

²¹ Vezi mai pe larg în C. Grappe, *L'au delà dans la Bible. Le temporel et le spatial*, „Le monde de la Bible”, 68, Labor et Fides, Geneva, 2014, pp. 320 sq.

consecințe ale disoluției și descompunerii care îl afectează nu doar trupește, ci și sufletește, pe omul supus păcatului. Omul disociat, cu sufletul amorf și incapabil de a mai comunica, își pierde libertatea și, odată cu aceasta, sensul.

5. Lexicul biblic, din care am spicuit succint în cele de mai sus, este bogat și în expresii ideomatice, dintre care probabil cea mai răspândită este [וַיֵּלֶךְ אִלְיָשָׁבַת וַיֵּלֶךְ אִלְיָשָׁבַת, *WaLeSePH EL-aMaIM*], „a trecut la părinții săi / la neamul său”, cu variantele „s-a adăugat părinților săi / neamului său”. Un bun exemplu în acest sens aflăm în Facerea 35:29, unde despre Isaac se spune că „a murit și a trecut la părinții săi [וַיֵּלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֵּלֶךְ יִשְׂרָאֵל], fiind bătrân și încărcat de zile, și l-au îngropat feciorii lui, Isav și Iacov”. Vârsta înaintată a lui Isaac, faptul că trupul său este îngropat de către urmașii lui și că sufletul său „a trecut la părinții săi” dau seama de ceea ce am putea numi o moarte frumoasă, binecuvântată. Sunt mai multe expresii care denotă moartea omului drept, a celui ce și-a trăit viața împlinind voia lui Dumnezeu. Omul drept „adoarme”, „se odihnește”; pentru unul ca acesta, moartea se vedește a fi o împlinire, o confirmare a propriei identități. Este important să remarcăm că, în Biblie, omul păcătos moare cel mai adesea în împrejurări foarte diverse, dar dramatice sau violente și că, în orice caz, moartea unui ca acesta presupune dezintegrarea, disoluția și uitarea. În schimb, moartea omului drept presupune, pe lângă dezintegrarea și disoluția trupului fizic, alăturarea sufletului acestuia la sufletele celor din neamul său. Cu alte cuvinte, unul ca acesta nu-și va pierde identitatea. Chiar dacă trupul său se risipește, sufletul nu dispare, nu este uitat, ci rămâne viu inclusiv în memoria celor de aici.

Vedem, așadar, că terminologia biblică și, în prelungirea acesteia, lexicul liturgic pornesc de la realitatea morții înțeleasă ca sfârșit al vieții pământești. Vocabularul aferent subiectului nu se limitează doar la a desemna această realitate; cuvintele folosite în acest sens o descriu performativ, aproape inițiativ, ca pe o experiență imposibil de împărtășit și ca pe un dat incontestabil al existenței umane, care poate fi asumat într-un sens pozitiv. Astfel, moartea este înțeleasă ca fiind un efect al păcatului. Ea presupune despărțirea sufletului de trup. Trupul, pe de o parte, revine întru cele ale pământului prin descompunerea lui în elemente și disoluție completă. Pe de altă parte, sufletul trece într-o nouă formă de existență: acesta fie se adaugă la sufletele celor din neamul lui și rămâne prezent în

memorie, fie se afundă în adâncurile uitării²². Mai mult decât o simplă instanță spirituală a păcatului, moartea poate prelungi până la capăt consecințele acestuia: sciziunea, dezbinarea, dezagregarea, erodarea diferențelor, disoluția particularului în general, uitarea – toate devin uniforma unui teritoriu amorf și plin de ambiguități confuze.

Morții îi supraviețuiește doar ceea ce este memorabil. Iar memorabil este ceea ce poate asigura o formă de legătură perenă între cei încă rămași în viață și cei deja trecuți dincolo. Pentru că, dacă moartea presupune descompunerea, ceea ce este opus morții și o transcende trebuie să țină de puterea de a comunica și, prin aceasta, de a menține coeziunea, unitatea. Să nu uităm că misterul morții rezidă în mare măsură în faptul că este singura experiență umană pe care nu o putem împărtăși. Dincolo de acest obstacol, așa după cum spunea Marin Preda: „moartea e un fenomen simplu în natură”²³. Spaima omului îl face să pară complicat. O spaimă nu de necunoscut, ci spaimă de incapacitatea de mai comunica.

Autorii cărților biblice subliniază în repetate rânduri că formele de ritual, în toată multitudinea și diversitatea lor, au puterea de a cultiva memoria și de a o întreține, deci de a menține vie comunicarea (Deuteronom 8:3; Psalm 1; 62 ș.a.)²⁴. Ritualul funerar este psihopomp pentru cel răposat, dar și performativ pentru cei rămași în viață: slujba de înmormântare, urmată la intervale de timp de slujbele recurente de pomenire a celor răposați înlătură colbul uitării, le oferă celor rămași în viață mijloacele necesare pentru a înțelege moartea și pentru a se pregăti ei înșiși pentru ea, prin asumarea unei viețuiri memorabile în plan fizic și metafizic deopotrivă.

Poate că nu întâmplător, adâncul acesta al Șeolului este cucerit încă de la bun început printr-un alt adânc, prin adâncul infinit purificator al cristelniței: „*Adânc pe adânc cheamă, în glasul căderilor apelor Tale ...*”²⁵

²² P. S. Johnston, *Shades of Sheol: Death and Afterlife in the Old Testament*, IVP, Downers Grove, 2002

²³ M. Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, I.1

²⁴ R. Martin-Achard, *From Death to Life: A Study of the Development of the Doctrine of the Resurrection in the Old Testament*, Oliver and Boyd, Edinburgh, 1960

²⁵ Psalm 41:9